
Roma Hukuku'nda Gemi, Han ve Ahır İşletenlerin *Receptum* Sorumluluğu

Mehmet YEŞİLLER

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

mehmet_yesiller@hotmail.com

Özet

Çalışmamızda Roma Hukuku'nda gemi, han ve ahır işleten kimselerin sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler ele alınmıştır. Roma'da özellikle gemi, han ve ahır işleten kimselerin yanlarında çalıştırdıkları kişilerin güvenilir olmamasından dolayı, taraflar arasındaki istisna sözleşmesinden kaynaklanan *custodia* sorumluluğuna ek olarak '*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*' ve '*receptum, nautae, cauponis, stabularii*' sorumluluklarının düzenlendiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. *Praetor Edictum* 'larıyla sağlanan ve haksız fiil benzerlerine dayanan söz konusu bu uygulamaların, Roma'da istisna sözleşmesinin koruyamadığı alana ilişkin olarak geniş uygulama imkanı buldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sorumluluk, Gemi, Han ve Ahır İşletenlerin Sorumlulukları, *Receptum* Sorumluluğu, *Custodia* Sorumluluğu

JEL Sınıflaması: K12, K19

***Receptum* Liability of Skippers, Innkeepers and Stable Keepers in Roman Law**

Abstract

Our study discusses the regulations regarding the liabilities of skippers, innkeepers and stable keepers in Roman Law. It is clear from the resources that '*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*' and '*receptum, nautae, cauponis, stabularii*' responsibilities used to be regulated in addition to *custodia* liability arising from the hire of work between the parties, particularly because personnels of skippers, innkeepers and stable keepers were unreliable. These practices, which were implemented with *Praetor Edictum* and relied on practices of similar quasi torts, widely applied to areas which were not protected by the hire of work in Rome.

Keywords: Liability, Liabilities of Skippers, Innkeepers and Stable Keepers, *Receptum* Liability, *Custodia* Liability

JEL Classifications: K12, K19

1. Giriş

Roma Hukuku'nda, gemi işletenler, ücret karşılığında taşınacak malları ve yolcuları sağlam bir şekilde varma yerine ulaştırma; han işletenler, yolculara rahat bir konaklama ortamı sağlama; ahır işletenler ise ahırda bırakılan hayvanları koruma yükümlülüğü altına girmektedirler. Roma'da söz konusu kimselerin bu yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla, çeşitli düzenlemelerin getirildiği görülmektedir.

Çalışmamızda ilk olarak, Roma'da gemi, han ve ahır işletenlerin sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler olan '*locatio conductio*', '*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*' ve '*receptum, nautae, cauponis, stabularii*' genel olarak ele alınmış; daha sonra asıl konumuzu oluşturan '*receptum, nautae, cauponis, stabularii*' sorumluluğu ve koşulları incelenmiştir. Burada *receptum* kavramı açıklanmış, söz konusu sorumluluğun toplumsal gerekçesinden bahsedilmiş ve *receptum*'dan sorumlu tutulacak kimseler irdelenmiştir. Son olarak ise, gemi, han ve ahır işletenlerinin *receptum*'dan doğan sorumlulukları dolayısıyla aleyhlerine açılacak davalar ve koşulları ele alınmıştır.

2. Roma'da Gemi, Han ve Ahır İşletenlerin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler

Roma'da Klasik Hukuk Dönemi'nde, gemi, han ve ahır ve ahır işleten kimseler ile yolcular arasında yapılan istisna sözleşmesi (*locatio conductio operis*) ile *custodia* sorumluluğu doğmaktaydı (Zimmermann, 1996, s.515). *Custodia* sorumluluğundan başka bu sorumluluğu ağırlaştıran ve *Praetor Edictum*'larına dayanan iki farklı sorumluluğun da var olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bunlardan biri '*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*', diğeri ise, '*receptum, nautae, cauponis, stabularii*'dir (Söğütlü - Erişgin, 2002, ss. 101-102).

Roma'da, gemi işletenlerin taşınacak malları ve insanları sağlam bir şekilde varma yerine ulaştırma; han işletenlerin yolculara rahat bir konaklama ortamı sağlama; ahır işletenlerin ise ahırda bırakılan hayvanları koruma yükümlülüğü altına girdikleri bir istisna sözleşmesi yapılması mümkündür. İstisna sözleşmesinin söz konusu olduğu hallerde, taraflardan biri (*conductor*) belli bir ücret karşılığında başkasına ait taşınır bir malı almakta ve işin niteliğine göre gerekli yükümlülükleri yerine getirdikten sonra da taşınır malı iş sahibine geri vermekteydi (Umur, 1999, s.370). Görüldüğü gibi bir bakıma ariyet sözleşmesine benzeyen istisna sözleşmesinde, bırakılan taşınır malın hasar görmesi ya da tamamen kaybı halinde aynen ariyet sözleşmesinde olduğu gibi gözetim (*custodia*) sorumluluğu söz konusu olmaktadır.

İnsanların ve eşyanın gemi ile taşınması nedeniyle gemi işletenlerin, seyahat edenlerin konaklamaları nedeniyle han işletenlerin ve yolcuların hayvanlarını

barındırmaları nedeniyle de ahır işletenlerin *custodia*'dan dolayı sorumlu tutulduklarını belirten *Digesta*'da *Gaius*'a ait metinde şu bilgilere rastlamaktayız:

D. 4.9.5 pr. (Gaius 5 ad ed. provinc.): "Nauta et caupo et stabularius mercedem accipiunt non pro custodia, sed nauta ut traiciat vectores, caupo ut viatores manere in caupona patiat, stabularius ut permittat iumenta apud eum stabulari: et tamen custodiae nomine tenentur..."

D. 4.9.5 pr.: "Gemi, han ve ahır işletenler malları gözetmek için değil; gemi işleten kimse yolcuları taşımak için, han işleten kimse yolcuları barındırmak için, ahır işleten kimse ise hayvanların onunla birlikte ahırda kalmasına izin verdiği için ücret almaktadır. Bununla birlikte söz konusu bu kimseler *custodia*'dan da sorumlu tutulmaktadırlar..."

Gaius'un yukarıdaki metninde de görüleceği üzere Klasik Hukuk Dönemi'nde, gemi, han ve ahır işletenlerin istisna sözleşmesi gereğince normal kusur sorumluluğunu ağırlaştıran, işletme sahiplerini, beklenmeyen hallerden (*casus*), özellikle başkası tarafından işlenen hırsızlık fiilinden de sorumlu tutan, halk dilinde 'nezaret etme', 'gözetme', 'koruma' anlamına gelen *custodia* sorumluluğu altına girdikleri görülmektedir (Karadeniz, 1976, s.185).

Custodia sorumluluğu dolayısıyla, gemi, han ve ahır işletenler, eşyayı gözetmek için bir ücret almış olmasalar bile, işletmede bulunan malların çalınmasından, yok edilmesinden ve hasara uğratılmasından sorumlu tutulmaktaydılar. Fakat gemi, han ve ahır işletenler, yolcuların beraberinde getirdikleri bagaj, el çantası gibi eşyaların çalınmasından, yok edilmesinden ve hasara uğratılmasından sorumlu değildiler. Yolcuların çalınma ya da hasara uğratılma tehlikesini bilerek, kendi istekleri ile kişisel mallarını bu işletmelere getirmeleri durumu *custodia* sorumluluğunun kapsamına girmemektedir (Kaser, 1971, ss.507-508).

Iustinianus Dönemi'nde haksız fiil benzeri olarak kabul edilen '*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*' adlı dava da gemi, han ve ahır işletenlerin sorumluluklarını düzenleyen davalardandı. Bu dava, gemi, han ve ahırda bulunan yolculara ait olan malların bu işletmelerde çalışan kimseler tarafından çalınması (*furtum*), hasara uğratılması ya da yok edilmesi (*damnum iniuria datum*) durumlarında, gemi, han ve ahır işletenlere karşı açılmakta olan ve *Praetor Edictum*'larıyla düzenlenen bir davaydı. Iustinianus Dönemi'nde hem hırsızlığa, hem de mala zarar verme fiillerine ilişkin iki ayrı *Edictum*'un ve iki ayrı davanın bulunduğu kabul edilmesine karşın, *Digesta*'da her iki *Edictum*'u içine alan özel bir başlık altında bu davalar yer almamaktadır (Söğütü - Erişgin, 2002, s.101).

Gemi, han ve ahır işletenlerin, buralarda çalışanlar tarafından işlenen hırsızlık fiilinden sorumluluklarına ilişkin davanın, *Digesta*'da yer alan *Ulpianus*'a ait bir metinde ifade edildiği görülmektedir:

D. 47.5.1 pr. (Ulpianus 38 ad ed.): “In eos, qui naues cauponas stabula exercebunt, si quid a quoqou eorum, quosue ibi habebunt furtum factum esse dicetur, iudicium datur, sive furtum ope consilio exercitoris factum sit, sive eorum cuius, qui in ea nauı nauigandi causa esset.”

D. 47.5.1 pr.: “Gemi, han ve ahır işleten kimselere karşı, işletmede bulunanlardan biri tarafından hırsızlık yapıldığı söylenirse; işletenlerin kimselerin ya da yolcu olarak bulunanların isteğiyle yapıp yapılmadığına bakmadan size bir dava tanıyacağım.”

Receptum sorumluluğuna ilişkin metinler arasında yer alan Paulus’a ait bir metinde de ‘*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*’ ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır (Zimmermann, 1996, s.517):

D. 4.9.6 pr. (Paulus 22 ad ed.): “Licet gratis nauigaveris vel in caupona gratis deverteris, non tamen in factum actiones tibi denegabuntur, si damnum iniuria passus es.”

D. 4.9.6 pr.: “Bir gemiyle ücretsiz yol alsan ya da bir handa ücretsiz konaklasan bile, eğer sana zarar verilmişse; benim sana in *factum* davalar tanımam reddedilemez.”

Digesta’ta yer alan Paulus’a ait yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi, zarara uğrayan kimseler, gemi, han ve ahır işletenlere karşı, hırsızlık ve mala vermiş oldukları zararlar dolayısıyla ‘*actio in factum*’lar açabilmekteydiler. Bu davalar, *ius civile* tarafından tanınmış bir hakka dayanmadığından *ius civile*’ye göre davası olmayan, fakat *praetor*’un, korunmasını hakkaniyete uygun bulduğu için bir *formula*’nın *intentio*’suna dahil ederek uygun bulduğu bir olaya dayanan *praetor* davası olan, hakimin olayın doğruluğunu tespit edebildiği taktirde davalıyı mahkum ettirdiği davalardandı.

Roma Hukuku’nda, gemi, han ve ahır işletenlerinin hasar nedeniyle sorumlu tutulmalarından dolayı bu kimseler aleyhine açılacak oldukça fazla dava olanağının tanındığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Roma’da, *custodia* sorumlulukları nedeniyle gemi, han ve ahır işletenleri aleyhine *locator*’un *conductor*’a açtığı ve iyi niyete dayanan ‘*actio locati*’ söz konusuydu (Umur, 1983, s.9).

Kaynaklardan Klasik Sonrası Dönem’e ait olduğu anlaşılan, kölelerin verdikleri zararlar dolayısıyla tanınan, ‘*actio utilis*’ ve ‘*peculium*’ verilmesi durumlarında söz konusu olan ‘*actio de peculio adversus dominum exercitoris*’ ve ‘*actio ad exemplum exercitoris*’ de, Roma’da gemi sahiplerinin, han ve ahır işletenlerinin hasar dolayısıyla sorumluluklarında aleyhlerine açılabilen davalardandı (Karadeniz ve Çelebican, 1976, s.185).

Üçüncü ve son olarak Roma'da, konumuzu oluşturan, gemi, han ve ahır sahiplerinin *receptum*'dan doğan sorumluluğu da söz konusu olmaktadır. Yolcuların daha fazla güvence altına alınmaları amacıyla, *Praetor Edictum*'unda öngörülen, '*receptum, nautae, cauponis, stabularii*' olarak adlandırılan anlaşma ile gemi, han ve ahır işleten kişiler, mücbir sebep halleri dışında, yolcuların yanlarında taşıdıkları kişisel malları koruma, saklama ve sağlam olarak teslim etme yükümlülüğü altına girmektedirler (Berger, 1953, s.668).

3. *Receptum* Sorumluluğu ve Koşulları

3.1. *Receptum* Kavramı

Praetor Edictum'unda öngörülen ve '*receptum nautae, caupones, stabularii*' olarak adlandırılan anlaşma ile yolcuların eşyalarının güvence altına alınması amaçlanmaktaydı. Bu anlaşma gereğince, gemi, han ve ahır işletenler, yolcuların yanlarında taşıdıkları kişisel malları koruma, saklama ve sağlam olarak teslim etme yükümlülüğü altına girmektedirler (Umur, 1983, s.180).

Ulpianus'a ait olan aşağıdaki metinde de görüleceği üzere, *receptum* sorumluluğu için yapılan anlaşmanın geçerli olabilmesi için, teknik bir ifade olan '*salvum fore recipere*'nin kullanılması gerekmektedir (Söğütü - Erişgin, 2002, s.104):

D. 4.9.1. pr. (Ulpianus 14 ad ed.): "Ait praetor: Nautae caupones stabularii quod cuisque salvum fore receperint nisi restituent, in oes iudicium dabo."

D. 4.9.1. pr.: "*Praetor*, gemi, han ve ahır sahiplerinin ya da işletenlerinin, teslim aldıkları ve güvenli bir şekilde korumayı taahhüt ettikleri şeyi iade etmemeleri ya da edememeleri durumlarında; gemi, han ve ahır sahiplerine karşı bir dava hakkı tanıyacağını söylemektedir."

Ulpianus'a ait yukarıdaki metinde yer alan '*recipere*' kelimesi bazı kaynaklarda 'kabul etmek, benimsemek' olarak tanımlanırken (Umur, 1983, s.180); bazı kaynaklar da ise 'teslim almak, üstlenmek, söz vermek, eşyanın bütünlüğünü garanti etmek, eşyanın sağlam kalmasını ve iade edilmesini garanti etmek' olarak ifade edilmiştir (Ayiter, 1955, ss.321-322).

Klasik Hukuk Dönemi'nde *receptum* şartına dayanmak suretiyle bir yükümlülük kabul edilmekte ve '*actio de recepto*'nun kaynağı bu özel şart olmaktadır. Ancak *Iustinianus* Hukuku'nda ise artık bu yükümlülük kanundan doğan bir hal almıştır (Zilelioğlu, 1985, s.202).

Klasik Dönem'de *Praetor Edictum*'larıyla *receptum* sorumluluğu hallerinin tek tek olaylar ile belirlendiği anlaşılmaktadır. *Iustinianus* Dönemi'nde ise *receptum*'dan doğan sorumluluğun, tek tek borç ilişkilerinde, doğrudan doğruya

gemi, han ve ahır işletenlerin sorumluluklarını arttırmaya yönelik anlaşmalar şeklini aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır (Zilelioğlu, 1985, s.208).

Roma’da gemi, han ve ahır işletenler *Iustinianus* Dönemi dışında, ancak özel bir anlaşma ile *receptum* sorumluluğu altına girmektedirler. Klasik Hukuk Dönemi’nde gemi, han ve ahır işletenlerin sorumluluğunu ağırlaştırarak *receptum*’dan doğan sorumluluk ile taraflar arasındaki istisna sözleşmesinden doğan *custodia* sorumluluğu arasında pek fark olmadığı görülmektedir. Bu dönemde taraflar isterlerse ayrı bir sözleşme ile *receptum* şartını kabul edebilmektedirler. Böyle bir anlaşma var olmadığı takdirde de zaten gemi, han ve ahır işletenlerin *custodia* ile sorumlu tutulmaları söz konusuydu. Ancak daha sonraki dönemlerde *custodia* sorumluluğunun giderek kusur sorumluluğuna dönüşmesi nedeniyle, gemi, han ve ahır işletenlerin sorumlulukları için *receptum* şartı kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Zilelioğlu, 1985, ss.202-203).

Daha önce de belirtildiği gibi, Klasik Hukuk Dönemi’nde, gemi, han ve ahır işletenler *receptum*’dan sorumlu tutulabilmeleri için yolcularla bir anlaşma yapmak zorunda değildiler. Ancak *receptum* şartı içeren bir anlaşma yapılmış ise, bu anlaşma istisna sözleşmesine ek olarak sözleşme ile birlikte uygulanmaktaydı. *Iustinianus* Dönemi’nde ise, *receptum* sorumluluğu, Klasik Dönem’in aksine sözleşmeden değil kanundan doğduğu içindir ki, ‘*salvum fore recipere*’ hükmünü içeren bir anlaşmanın yapılmış olması *receptum* sorumluluğunun doğması için şart değildi. Gemi, han ve ahır işletenin yolcu ile birlikte eşyasını kabul etmiş olması, sorumluluğun doğması için yeterliydi (Ayiter, 1955, s.324).

Sorumluluk hukuku açısından bakıldığında, gemi, han ve ahır işletenlerin sorumluluklarının, objektif karakterini *Iustinianus* Dönemi’nde bile kaybetmeyen ve günümüze kadar gelebilen kusursuz sorumluluk hallerinden birisi olduğu görülmektedir. *Ulpianus*’a ait aşağıdaki metinde ‘*periculum custodiae*’ ifadesinin kullanılması ile ‘*custodiam praestare*’ ifadesinden daha ağır bir sorumluluk ifade edilmek istenmiş; gemi, han ve ahır işletenlerin *receptum* şartını kabul ettikleri takdirde kusursuz sorumluluklarının daha ağır olduğu belirtilmiştir:

D. 47.5.1.4 (Ulpianus 38 ad ed.): "Quod si reperit salvam fore caupo vel nauta, furti actionem non dominus rei subreptae, sed ipse habet, quia recipiendo periculum custodiae subit."

D. 47.5.1.4: “Hancı ve gemici kimseler sorumluluğunu üstlenmek için *receptum* yapmışlarsa; malın çalınması dolayısıyla, *actio furti*’ye malik olan kimse değil, hancı ve gemiciler sahip olurlar. Çünkü bu kimseler, *receptum* ile *custodia* hasarını üzerlerine almışlardır.”

3.2. Sorumluluğun Toplumsal Gerekçesi

Roma Hukuku'nda gemi, han ve ahır işletenlerin sorumluluklarının oldukça ağır biçimde düzenlenmesinin ve bir takım yaptırımlara bağlanmasının nedeni bu kimselerin toplumda güvenilir kimseler olmadıklarının düşünülmesindedir. Bu kimselerin yaşayış tarzları, güvenilir kimseler olmadıklarının düşünülmesine neden olmuştur (Tandoğan, 1955, s.201).

Roma'nın eski dönemlerinde, özellikle nehirlerde taşımacılık yapan gemiciler toplumda davranışları uygun görülmeyen kimseleri yanlarında çalıştırmaktaydılar. Söz konusu kimselerin uzun yolculuklar sırasında korsanlarla işbirliği yapmak suretiyle yolcuların eşyalarının ve taşınır mallarının çalmalarına sıklıkla rastlanmaktaydı (Söğütü - Erişgin, 2002, s.106). Ayrıca gemi sahiplerinin genellikle yabancı olmaları ve çok uzak kentlerden gelerek uzak kentlere gitmeleri nedeniyle, herhangi bir zarar durumunda takip edilmelerinin çok sınırlı olması ve farklı hukuklara tabi olan bu kişilerden tazminat talep etmenin zorlukları, bunlara karşı çeşitli davaların tanınmasına neden olmuştur (Zilelioğlu, 1985, s.196).

Gemi sahiplerinde olduğu gibi Roma'nın eski dönemlerinde han ve ahır sahipleri de güvenilir kimseler olarak düşünülmemektedirler. Çünkü bu dönemde han ve ahır işletenler genellikle muhabbet tellallığı yapmaktaydılar. Hanlar bir nevi genelev niteliğindeydiler ve buralarda bu işi meslek edinmiş kadınlar bulunmaktaydı. Dolayısıyla hanlar da gemiler gibi yolcuların kişisel eşyalarının çalınması, hasara uğratılması ya da yağmalanmasına son derece müsait yerlerdendi (Söğütü - Erişgin, 2002, s.107).

Bütün bu sebeplerden dolayı Roma'da, gemilerde seyahat eden, han ve ahırlarda konaklayan yolcuların *praetor*'lar tarafından kendilerini güvende hissetmeleri amacıyla sözleşmeye dayanan '*receptum nautae, caupones, stabularii*' ve haksız fiil bezerine dayanan '*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*' adlı iki farklı düzenlemenin var olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır (Söğütü - Erişgin, 2002, s.107).

3.3. Sorumlu Kişiler: Gemi, Han ve Ahır İşletenler

Roma Hukuku'nda *receptum* sorumluluğunda sorumlu kişiler: gemi, han ya da ahır işletenlerdir. Han ve ahır işletenler söz konusu yerlere malik iseler, sorumlu kişinin tespit edilmesi kolay olmaktadır. Sorumluluk için işleten kimselerin malik olmaları şart değildir. İşletmenin gelirini elde etmeleri koşuluyla han ve ahır işleten kiracılar da *receptum*'dan sorumlu tutulabilmekteydiler.

Digesta'da *caupo* (han işleten) ve *stabularius* (ahır işleten) kavramlarından kimlerin anlaşılacağı *Ulpianus*'a ait bir metinde şu şekilde açıklanmıştır:

D. 4.9.1.5 (Ulpianus 14 ad ed.): “Caupones autem et stabularios aequae eos accipiemus, qui cauponam vel stabulum exercent, institoresue eorum, ceterum si qui opera mediastini fungitur, non continentur, ut puta atriarii et focarii et his similes.”

D. 4.9.1.5: “Hancı ve ahırcı olan kimselerden, hanın ve ahırın işletenini ya da yöneticisini anlamaktayız. Fakat genel işlerden sorumlu olan hizmetçi bu kapsama dahil değildir; örneğin, ev ve mutfak hizmetçileri gibi.”

Ulpianus'un yukarıdaki metninden de anlaşılacağı üzere, *receptum* sorumluluğunda han ve ahır işletenlerde sorumlu kişinin kim olduğunun belirlenmesi çok da zor değildir. Söz konusu sorumlulukta han ve ahırın işleteni ya da yöneticisi sorumlu olacaktır. Sorumlu kişinin kim olduğunun belirlenmesi gemi ile yapılan taşımacılıkta önem kazanmaktadır. Çünkü gemi taşımacılığında *exercitor navis*, *magister navis*, *dominus navis* ve *gubernator* olmak üzere karşımıza dört farklı kavram çıkmaktadır.

Umur, *exercitor navis*'i, armatör ve gemi donatanı; *magister navis*'i, bir armatörün gemilerden birisinin başına kaptan olarak getirdiği kimse; *dominus navis*'i, malik olan kimsenin gemiyi işletmesi olarak tanımlamıştır (Umur, 1983, ss.70, 130, 61). *Gubernator* ise, geminin teknik yönüyle ilgili olan, hukuki ve ticari konularda hiçbir sorumluluğu bulunmayan dümencidir (Söğütlü - Erişgin, 2002, s.108).

Kendisine ya da başkasına ait bir gemiyi, taşıma aracı olarak kullanan, ticari olarak bir gemiden yararlanan kimse olan *exercitor navis*, kendi hesabına ve tehlikeleri de kendisine ait olmak üzere gemi taşımacılığı yaptığı için işleten olarak kabul edilmekteydi (Berger, 1953, s.462). *Magister navis*'in geminin işletilmesi ile ilgili bütün hukuki işlemler *exercitor navis*'i bağlamakta ve bu işlemlerden doğan dava *exercitor*'a karşı açılmaktaydı (Söğütlü - Erişgin, 2002, s.108).

Ulpianus'a ait aşağıdaki metinde gemi, han ya da ahırın birden fazla işleteni varsa, bu durumda açılan davada her biri kendi payları oranında sorumlu tutulacağı ifade edilmektedir:

D. 4.9.7.5 (Ulpianus 18 ad ed.): “Si plures nauem exercent, unusquisque pro parte qua navem exercent, convenitur.”

D. 4.9.7.5: “Eğer bir geminin yönetiminde birden fazla kişi söz konusu ise, bu kimselerden her biri kendi payları oranında dava edilir.”

Roma'da gemi, han ve ahır işleten kimselerin işletmelerinde, bugünkü hukukumuza göre ifa yardımcılığı olarak adlandırdığımız kişileri çalıştırdıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gemi, han ve ahır işleten kimseler işletme için

emeklerinden yararlanmış oldukları kimselerin hırsızlık ve mala zarar verme fiillerinde de sorumlu tutulmaktaydılar. Konu ile ilgili olarak *Digesta*'da yer alan *Ulpianus*'a ait metin dikkat çekmektedir:

D. 4.9.7 pr. (Ulpianus 18 ad ed.): "Debet exercitor omnium nautorum suorum, sive liberi sint sive servi, factum praestare: nec immerito factum eorum praestat, cum ipse eos suo periculo adhibuerit."

D. 4.9.7 pr.: "Gemi, han ve ahırın işleteni, özgür kimse ya da köle olup olmadığına bakılmadan, bütün gemicilerin (ifa yardımcılarının) fiillerinden sorumlu olmak zorundadır. Çünkü bu kimselerin, kendi tehlikeleri için onların hizmetlerinden yararlandığı için, onların fiillerinden sorumlu tutulması haksızlık değildir."

Aile babasının ya da efendisinin izni olması koşulu ile; gemi, han ve ahır işletenin, aile evladı ya da köle olması mümkündür. Bu durumda sorumluluğun kime ait olacağı ile ilgili olarak *Digesta*'da yer alan *Ulpianus*'a ait aşağıdaki metin bizi aydınlatmaktadır:

D. 4.9.7.6 (Ulpianus 18 ad ed.): "... sed cum voluntate patris vel domini servus vel filius exercent navem vel cauponam vel stabulum, puto etiam hanc actionem in solidum eos pati debere, quasi omnia, quae ibi contingunt, in solidum receperint."

D. 4.9.7.6: "Fakat aile babasının ya da efendinin onayı ile bir aile evladı ya da bir kölenin, gemi, han ya da ahırını yönetmesi durumunda; aile babasının ya da efendinin, şu ana kadar olan her şey için sorumluluk üstlenmeleri sebebiyle, onların bütün zarar miktarı için böyle bir dava ile karşı karşıya kalacağını düşünüyorum."

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere, eğer aile evladı ya da köle, aile babasının ya da efendinin izni olmaksızın işletmeyi yönetiyorsa, bu durumda haksız fiil benzerine dayanan '*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*', aile babası ya da efendiye karşı açılmamaktaydı.

4. Receptum'un İhlali Halinde Açılacak Davalar ve Koşulları

Roma'da gemi, han ve ahır işletenler ile yolcular arasında yapılan istisna sözleşmesine aykırılık olması durumunda, gemi işleten, taşınan malın hasara uğramasından, insanların taşıma yerine ulaştırılmamasından; han işleten, yolcuların gereği gibi konaklayamamasından; ahır işleten ise, hayvanları gereği gibi barındırmamaktan dolayı sorumlu tutulabilmekteydi. Dolayısıyla Klasik Hukuk Dönemi'nde gemi, han ve ahır işletenlerin sorumlulukları sözleşmenin gereği gibi veya hiç ifa edilmemesinden doğmaktaydı.

Gemi sahipleri, han ve ahır işletenlerle yapılan ek sözleşmedeki *receptum* şartı dolayısıyla, meydana gelebilecek hasar durumlarında bu kimselere karşı hem ‘*actio de recepto*’ hem de ‘*actio locati*’ açabilmekteydi (Karadeniz ve Çelebican, 1976, s.185). Doktrinde bu iki davanın işlevi ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Schulz, her iki davanın da gemi işleten kimselerin sorumluluğuna ilişkin olarak düzenlenmiş olduğunu belirtip, ‘*actio de recepto*’nun *custodia* ve mücbir sebep hali de dahil olmak üzere ‘*actio locati*’den daha etkili bir dava olduğunu belirtmektedir (Zimmermann, 1996, s.519). Ancak şunu unutmamak gerekir ki, ‘*actio recepto*’dan faydalanabilmek için taraflar arasında *receptum* şartını taşıyan bir anlaşmanın mevcut olması şarttır.

Doktrindeki baskın görüşe göre, Klasik Hukuk Dönemi’nde, gemi sahipleri, han ve ahır işletenlerin *custodia*’ya kadar varan sorumluluklarını yaptırma bağlayan ‘*actio locati*’nin var olması nedeniyle ‘*actio de recepto*’ya gerek duyulmuyordu. Klasik Sonrası Dönem’de ise ‘*actio locati*’ dolayısıyla sorumluluğun kusur sorumluluğu (*omnis culpa*)’na dönüşmesi nedeniyle, kusur dışında beklenmedik durum (*casus*)’ları da içeren bir sorumluluğun istenildiği durumlarda, bu sorumluluğu kapsayan ‘*actio de recepto*’dan yararlanabilmek için *receptum* şartını içeren özel bir anlaşma yapılması yoluna gidilmeye başlandığı söylenebilir (Karadeniz ve Çelebican, 1976, s.186).

D. 4.9.3.1 (Ulpianus 14 ad ed.): “...at hoc edicto omnimodo qui receperit tenetur, etiam si sine culpa eius res periit vel damnum datum est, nisi si quid damno fatali contingit, inde Labeo scribit, si quid naufragio aut per vim piratarum perierit, non esse iniquum exceptionem e idari. Idem erit dicendum et si in stabulo aut in caupona vis maior contigerit.”

D. 4.9.3.1: “... Fakat *Edictum* sebebiyle malı kabul eden (hasarsız olarak teslim edeceğini garanti eden) kimse, kendisinin kusuru olmaksızın ortaya çıkan bütün hasar veya kayıp durumlarından sorumludur. Bu hasar ya da kayıp kesinlikle önlenemez bir olay nedeniyle ortaya çıkmadığı sürece. Burada *Labeo*, geminin batması veya karaya oturması ya da korsanlar tarafından yapılan bir saldırı nedeniyle eşyanın kaybolması durumlarında, gemici olan kimseye bir def’i hakkı tanımanın haksız olmadığını söylemektedir. Han veya ahırda, mücbir sebep nedeniyle ortaya çıkan bir hasar için de aynı şey söylenmelidir.”

Ulpianus’a ait yukarıdaki metinde ‘*actio de recepto*’nun önceleri mücbir sebep hallerini de kapsamına aldığı ve *Labeo*’ya dayanmak suretiyle, bazı mücbir sebep durumlarında, gemici lehine bir def’i (*exceptio*) hakkının tanınmaya başlandığı belirtilmektedir. Ancak bu metnin özgün halinde, işletenin *receptum* gereğince mücbir sebep durumları da dahil sorumlu tutulduğu, *Labeo*’nun, mücbir sebep hali durumlarında işletene def’i hakkı tanınması gerektiği görüşünün *Compiler*’lar tarafından eklendiği kabul edilmektedir (Söğütü - Erişgin, 2002, s.114). Meyer-Termeer, *Labeo*’nun böyle bir istisnayı tanımasını ‘*actio de recepto*’nun dar

hukuk davası niteliği taşıması nedeniyle, hakkaniyet gereği korunması gereken durumların korunamaması ile açıklamaktadır (Söğütlü - Erişgin, 2002, s.114).

D. 4.9.3.1 (Ulpianus 14 ad ed.): "... agi civili actione ex hac causa poterit si quidem intervenerit ex locato vel conducto ... si gratis ... depositi agi potuisse ...at hoc edicto omnimodo qui recepit tenetur etiam si sine culpa eius res perit vel damnum datum est."

D. 4.9.3.1: "... sözleşmeden doğan davaları kullanabilir, eğer bir ücret karşılığı yapılmış ise (*actio ex locato vel conducto*) istisna sözleşmesinden doğan davayı, karşılıksız ise vedia sözleşmesinden doğan davayı açabilir. Eğer *receptum* mevcut ise, kusurun bulunmadığı hallerde bile meydana gelen zarardan sorumluluk söz konusudur."

Ulpianus'a ait yukarıdaki metne göre, *Iustinianus* Dönemi'nde, kusurun bulunduğu hallerde sözleşmeden doğan '*actio locati*'nin, kusurun bulunmadığı hallerde ise '*actio recepto*'nun açılacağı anlaşılmaktadır.

İstisna sözleşmesinden doğan '*actio locati*' ile *receptum*'dan doğan '*actio recepto*'nun kapsamına ilişkin olarak *Digesta*'da *Ulpianus*'a aşağıdaki metin önemlidir:

D. 4.9.3.1 (Ulpianus 14 ad ed.): "Ait praetor: 'nisi restituent, in eos iudicium dabo'. ex hoc edicto in factum actio proficistur. sed an sit necessaria, videndum; quia agi civili actione ex hac cause poterit: si quidem merces intervenerit, ex locato vel conducto: sed si tota navi locato sit, qui conduxit ex conducto etiam de rebus quae desunt agere potest: si vero res perferendas nauta conduxit, ex locato convenietur: sed si gratis res susceptae sint, ait Pomponius depositi agi, potuisse, miratur igitur, cur honoraria actio sit inducta, cum sint civiles: nisi forte, inquit, ideo, ut innotesceret praetor curam agere reprimendae, improbitatis hoc genus hominum: et quia in locato conducto culpa, in deposito dolus dumtaxat praestatur ..."

D. 4.9.3.1: "*Praetor*, onların kabul ettikleri eşyaya zarar gelmesi durumunda, bu kimselere karşı bir dava hakkı tanıyacağını söylemektedir. Bu *Edictum*'dan in *factum* bir dava doğar ve söz konusu bu davanın gerekli olup olmadığı üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü bu sebebe dayanarak, eğer bir ücret söz konusu ise, *locatio conductio*'dan doğan bir özel hukuk davası açılabilirdi. Hiç şüphe yok ki, geminin tamamı kiraya verilmişse kiracı, kira bedeline dayanarak bir dava açabilir; hatta kaybolan eşya için de bu davayı açabilir. Eğer gemici malları taşımak için almış ise, ona karşı *locatio conductio*'dan doğan bir dava açılabilir. Ancak mallar ücretsiz olarak kabul edilmişse *Pomponius*, *depositum*'a (*vedia*) dayanan davanın açılacağı söylemektedir. Böylece *Pomponius*, özel hukuk davalarının açılacağı durumlarda, *praetor* davasının da açılabilmesine şüphe ile bakmaktadır. *Praetor* bu durumu, bu işlerle uğraşan kişilerin

güvensizliği gidermekle yükümlü olduklarını bilmeleri gereği ile açıklamaktadır. Çünkü *locatio conductio*'daki sorumluluk bütün kusurlar içindir, *depositum*'daki sorumluluk ise sadece kasıt için söz konusudur...”

Ulpianus'a ait yukarıdaki metne göre, ücreti karşılığında bir taşıma sözleşmesi söz konusu ise, sözleşme konusu malın hasara uğraması veya çalınması durumunda sözleşmeden doğan bir dava açılabilir. Ücretsiz olarak taşınması kabul edilen ve teslim alınan yolcuların kişisel mallarının çalınması veya hasar görmesi durumunda *Pomponius*, *receptum* sorumluluğundan doğan davaya gerek olmadığını, vedia (*depositum*) sözleşmesinden doğan davanın açılabilirliğini belirtmektedir. Ancak vedia sözleşmesinde vedia alan, ücretsiz olarak bir şeyi saklamayı üstlendiği için sadece kasıtlı olması halinde ortaya çıkan zararlardan dolayı sorumlu tutulmaktaydı (Söğütü - Erişgin, 2002, s.113).

'*Actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*', gemi, han ve ahırlarda çalışanlar tarafından işlenen sadece hırsızlık veya mala zarar verme fiillerinin varlığı halinde açılabilen bir davaydı. İstisna sözleşmesine ek olarak yapılan sözleşme ile kabul edilebilen *receptum* şartına aykırılık halinde açılabilen '*actio de recepto*'nun ise, sadece işletmelerde çalışanlar tarafından işlenen hırsızlık ve mala zarar verme suçlarında değil, sebebine bakılmadan ortaya çıkan bütün zararlarda söz konusu olan geniş kapsamlı bir dava olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Gemi, han ve ahır işletenlerin yapmış oldukları sözleşmede '*salvum fore recipere*' hükmünün varlığı halinde '*actio de recepto*', fiilin türü, kimin tarafından ve nerede işlendiği dikkate alınmadan gemi, han ve ahır işletene karşı açılabilirdi (Söğütü - Erişgin, 2002, s.116). '*Actio de damno aut furto adversus nautas, caupones stabularios*'ten farklı olarak '*actio de recepto*'nun açılabilmesi için eşyanın mutlaka gemi, han ve ahırda bulunması şartı da aranmamaktaydı.

'*Actio de recepto*', sözleşmeden doğan davanın özelliklerini taşıdığından dolayı sorumlunun mirasçılara karşı açılabilirdi. '*Actio de damno aut furto adversus nautas, caupones stabularios*' ise, '*actio de recepto*'dan farklı olarak ceza davası niteliği taşıdığından gemi, han ve ahır işletenlerin mirasçılara karşı açılmamaktaydı (Söğütü - Erişgin, 2002, s.118).

Gemi, han ve ahır işleten kimseler, yolcularla istisna sözleşmesinden başka *receptum* şartı içeren bir sözleşme yapmışlar ise, zarar gören kimse, aynı amaçla yönelik olması koşuluyla bu iki sözleşmeden doğan dava haklarından sadece bir tanesini kullanmak zorundaydı (Söğütü - Erişgin, 2002, s.114). *Ulpianus*'a ait aşağıdaki metinde de görüleceği üzere, zarar gören kimsenin *receptum*'a, haksız fiil benzerine veya haksız fiile dayanan davalardan sadece birini açabileceği anlaşılmaktadır:

D. 4.9.3.5 (Ulpianus 14 ad ed.): “Novissime videndum, an eiusdem rei nomine et de recepto honoraria actione et furti agendum sit: et Pomponius dubitat: sed magis est, ut vel officio iudicis vel doli exceptione alterutra esse contentus debeat.”

D. 4.9.3.5: “Son olarak da, çalınan ya da zarar gören aynı mal için praetor tarafından tanınan davalar (*receptum* ve haksız fiil benzeri için tanınan dava) ile hırsızlıktan doğan davanın birlikte açılıp açılmayacağı sorusu akla gelir: Böyle bir durumda *Pomponius* şüphe etmektedir. Ancak doğru olan görüş, ya hakimin kararıyla ya da def’i ileri sürülmesiyle davacının davalardan sadece bir tanesini açabilmesidir.”

5. Sonuç

Araştırmamızda, Roma Hukuku’nda, insanların ve eşyaların gemi ile taşınmasını, seyahat eden kimselerin konaklamalarını ve ahırlara bırakılan hayvanların korunmasını kendilerine meslek edinmiş olan gemi, han ve ahır işleten kimselerin sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler incelenmiştir.

Roma’da söz konusu düzenlemelerin yapılmasında eski dönemlerde geniş bir insan kitlesine hizmet etmekte olan gemi, han ve ahır işletenlerin güvenilir kimseler olmaması etkili olmuştur. Gerçekten de o dönemlerde taşımacılık yapan gemicilerin yanlarında çalıştırdıkları kimselerin, özellikle uzun süren yolculuklar sırasında yolcuların eşyalarını korsanlarla da işbirliği yapmak suretiyle çaldıkları ve han ve ahırlarda, hayat kadınlarının ve kumarbazların olması dolayısıyla tıpkı gemiler gibi han ve ahırların da güvenilir yerler olmadıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu nedenlerden dolayıdır ki gemi, han ve ahırda kalan kimselerin kendilerinin güvende olmalarını sağlamak amacıyla taraflar arasındaki istisna sözleşmesinden kaynaklanan *custodia* sorumluluğuna ek olarak, *Praetor Edictum*’larıyla sağlanan ve haksız fiil benzerlerine dayanan ‘*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*’ ve ‘*receptum, nautae, cauponis, stabularii*’ sorumlulukları düzenlenmiştir.

Custodia sorumluluğu, normal kusur sorumluluğunu ağırlaştırır, gemi, han ve ahır sahiplerini, beklenmeyen hallerden (*casus*) ve özellikle hırsızlık (*furtum*) fiillerinden sorumlu tutan bir sorumluluk türüydü.

Haksız fiil benzeri olan ‘*actio de damno aut furto adversus nautas, caupones, stabularios*’ ise, gemi, han ve ahırda bulunan ve yolculara ait olan kişisel malların, söz konusu işletmelerde çalışanlar tarafından çalınması (*furtum*), hasara uğratılması veya yok edilmesi (*damnum iniuria datum*) durumlarında gemi, han ve ahır işleten kimselere karşı açılan bir dava türüydü.

Praetor Edictum’larında öngörülen, yolcuların kişisel eşyalarını güvence altına almak amacıyla istisna sözleşmesine ek olarak yapılan ve geçerli olması için

sözleşmenin içinde mutlaka ‘*salvum fore recipere*’ teriminin geçmesi gereken ‘*receptum, nautae, cauponis, stabularii*’ ile gemi, han ve ahır işletenler, yolcuların kişisel mallarını, koruma, saklama ve sağlam olarak teslim etme yükümlülüğü altına giriyorlardı.

Sonuç olarak, *receptum* sorumluluğu, istisna sözleşmesine ek olarak yapılan ve bu sözleşmenin koruyamadığı alana ilişkin bir borç ilişkisi olup, haksız fiil benzerine dayanan sorumluluğa göre daha geniş bir koruma imkanı sağlayan ve sözleşmeden doğan dava özelliklerini taşıması nedeniyle gemi, han ve ahır işleten kimselerin mirasçılarına karşı da açılabilen bir dava hakkı veren sorumluluktur.

Kaynakça

- Ayiter, Kudret (1955): “*Receptum Nautarum*’un, Klasik Hukuktan Sonraki Tekamülü ve *Grenfell II. 108 Paprus*’u”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, ss. 321-335.
- Berger, Adolf (1953). *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Borkowski, Andrew and Plessis, Paul du (2005). *Textbook on Roman Law*. Oxford University Press
- Burdick, William W. (2004). *The Principles of Roman Law and their Relation to Modern Law*. New Jersey: The Lawyers Co Operative Publishing
- Karadeniz, Özcan (1976). *Iustinianus Zamanına Kadar Roma’da İş İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Karadeniz – Çelebican, Özcan (2004). *Roma Hukuku, (Tarihi Giriş Kaynaklar- Genel Kavramlar- Kişiler Hukuku- Hakların Korunması), Yeni Medeni Kanun’a Uyarlanmış Onbirinci Basım*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Karadeniz – Çelebican, Özcan (2005). *Roma Eşya Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Kaser, Max (1971). *Das Römische Privatrecht, (das Altrömische, das vorklassische und klassische Recht), 1. Absch., 2. Aufl.* München: Verlag C.H. Beck
- Söğütlü – Erişgin, Özlem (2002). *Roma Hukuku’nda Haksız Fiil Benzerleri (Quasi Delicta)*, Ankara.
- Tahiroğlu, Bülent ve Erdoğan, Belgin (2003). *Roma Hukuku Meseleleri*, İstanbul.

Tandoğan, Haluk (1955): “Otelcilerin Mesuliyeti”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, S. 3-4, s. 201 – 239.

Umur, Ziya (1983). *Roma Hukuku Lügati*, İstanbul.

Umur, Ziya (1999). *Roma Hukuku Ders Notları*, İstanbul.

Zilelioğlu, Hilal (1985). Roma Hukuku’nda Gözetim (*Custodia*) Sorumluluğu (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Zimmermann, Reinhard (1996). *The Law of Obligations, Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town: Oxford University Press